

GRAĐA**GRAČANIČKI GLASNIK**
časopis za kulturnu
historijuBroj 37, godina XIX
maj, 2014.

© Monos 2014

Sarajevski atentat i Prvi svjetski rat u fondovima i zbirkama arhiva Bosne i Hercegovine

Mina Kujović, prof.

Sažetak: Ubistvo austrougarskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegove supruge 28. juna 1914. godine, u historiji poznato kao Sarajevski atentat, poslužio je kao povod za izbijanje Prvog svjetskog rata. U prilogu donosimo pregled arhivske građe koja se odnosi na događanja u Sarajevu u junu i julu 1914. godine i na ratna dešavanja koja su nakon toga uslijedila, a koja se čuva, odnosno koja je čuvana u Arhivu Bosne i Hercegovine.¹

¹ Planirano je da ovaj prilog sadrži podatke o arhivskoj građi koja se odnosi na Sarajevski atentat i izbijanje Prvog svjetskog rata kojem je Atentat bio samo povod, međutim zbog nepredviđenih dešavanja on će ostati svjedočanstvo o arhivskoj građi koju smo imali pa, jednim dijelom, izgubili. Prilog sam počela pisati 6. februara, a 7. su u Sarajevu demonstracije nezadovoljnih građana prerasle u nerede u kojima su zapaljene zgrade općine Centar u kojoj se nalazi Vlada Kantona Sarajevo i zgrada Predsjedništva BiH. U prizemlju i podrumskim prostorijama ove zgrade od samog osnivanja 12. decembra 1947. godine, smješten je Arhiv Bosne i Hercegovine, osnovan kao Državni, pa zatim Republički i danas samo Arhiv Bosne i Hercegovine. U požaru je izgorjelo oko 80% građe pohranjena u dvije prostorije Depoa I u kojem su se nalazili i povjerljivi /prezidijalni dokumenti nastali u radu Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, Pokrajinske uprave, Velikog župana Sarajevske oblasti, Zbirka dosjea vladinih službenika od 1878. do 1945. godine, Zbirka otkupljenih i poklonjenih dokumenata (Zbirka otkupa i poklona, oko 1043 inventarnih jedinica, dokumenata različite tematike, raznih formata i veličine) od osmanskog perioda do kraja 20. stoljeća, Zbirka fotografija, mikrofilmovi građe iz različitih arhiva i Fond Dom za ljudska prava, nastao nakon 1995. godine, čija je građa bila još operativna. Nažalost, među stradalim dokumentima su jednim dijelom i dokumenti koji su se odnosili na Sarajevski atentat i Prvi svjetski rat. Utvrđivanje štete, iznošenje preostalih, nagorelih, dokumenata je u toku pa,

GRAĐA

To je dragocjeni pisani spomenik jednom značajnom događaju koji je bio povod Prvom svjetskom ratu kao i ratnim zbivanjima koja su uslijedila nakon toga i trajala četiri, veoma teške godine.

Ključne riječi: Sarajevski atentat, Prvi svjetski rat, Arhiv Bosne i Hercegovine, arhivska građa

Uvodne napomene

Prave historije ima onoliko koliko ima arhivske građe o određenim zbivanjima i događajima, odnosno koliko ima izvora na osnovu kojih se historija može izučavati. Arhivsku građu čine odabrani, sređeni i obrađeni arhivski dokumenti o historijskim događajima, institucijama, društvima, porodicama i ličnostima, odnosno, to su pisani spomenici naše prošlosti neprocjenjive vrijednosti.²

U Arhivu Bosne i Hercegovine od 1947. godine, kad je odlukom Vlade NR BiH osnovan kao Državni arhiv³, do danas pohranjeno je blizu 500 arhivskih fondova i zbirki u kojima su pohranjene činjenice o bosanskohercegovačkoj historiji od 1878. godine, odnosno od perioda austrougarske uprave pa do najnovijeg doba.⁴ Među spisima iz perioda

za sada, nije moguće, tačno navesti šta je sve uništeno.

2 Prema arhivskoj teoriji, pod pojmom *arhivska građa* podrazumijeva sav izvorni i reproducirani (pisani, crtani, fotografirani, filmovani ili na drugi način zabilježeni) dokumentarni materijal, značajan za historiju i druge naučne oblasti, za kulturu uopće i ostale društvene potrebe, a koji je nastao u radu državnih organa, organizacija i zajednica, udruženja građana, građansko-pravnih lica i pojedinaca. Arhivska građa se, uglavnom, čuva sređena i obrađena, u arhivskim ustanovama – arhivima, javnim i privatnim, ali i kod pojedinaca.

3 Sl. list NR BiH br. 55/47

4 Iz perioda austrougarske uprave (1878. – 1918.) u Arhivu BiH čuvano je 26 arhivskih fondova koji su predstavljali solidnu naučnu osnovu za svestrano proučavanje svih vidova života tokom 40 godina okupacije, tokom kojih su u Bosni i Hercegovini izvršene krupne društvene promjene. Od kako su ovi fondovi postali pristupačni za korištenje, a to se poklapa s osnivanjem Arhiva BiH, nastala su mnoga naučna djela koja obrađuju vrlo značajne teme naše novije historije. (*Vodič*

austrougarske uprave, nastalim od juna 1914. do decembra 1918. godine brojni su i dokumenti koji se odnose na Sarajevski atentat i Prvi svjetski rat.

U ovom prilogu donosimo samo pregled arhivskih fondova i zbirki u Arhivu Bosne i Hercegovine u kojima se nalaze (ili su se nalazili⁵) podaci o Sarajevskom atentatu, o suđenju atentatorima te o prilikama u Bosni i Hercegovini tokom Prvog svjetskog rata dok historijske ocjene ovih događaja pripadaju historičarima.⁶

Fond: Zajedničko Ministarstvo financija - Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu 1979. -1918.

Arhivska građa nastala radom Zajedničkog ministarstva – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu,⁷ prezidijalni i opći spisi glavni je izvor za istraživanje o događajima nastalim od 28. juna 1914. do decembra 1918. godine. Dokumenti su pisani na njemačkom jeziku, kucani na mašini ali veoma često i u rukopisu, pisani njemačkom goticom, često teško čitljivim.

Arhiva Bosne i Hercegovine, 22)

5 Kao nap. 1

6 Atentat na austrougarskog prijestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, 28. juna 1914. godine, u historiji poznat kao Sarajevski atentat označen je kao povod za početak Prvog svjetskog rata. Izvršilac atentata bio je 19. godišnji mladić Gavrilo Princip, član tajne organizacije "Mlada Bosna", koja je bila pod nadzorom organizacije "Crna ruka" iz Beograda, čiji je cilj bio da putem buna, ustanaka i oružanih atentata zbaci austrougarsku vlast u Bosni i Hercegovini. Tako je pisalo u skoro svim školskim udžbenicima tokom trajanja i prvi i druge Jugoslavije. Međutim, nakon 100 godina od atentata, naučna javnost je podijeljena: za jedne je atentat herojsko pa i revolucionarno djelo dok je za druge to bio teroristički čin.

7 Da bi se uprava nad Bosnom i Hercegovinom koncentrirala na jednom mjestu, da bi opća administracija bila efikasnija i preglednija, Carskom odlukom od 9. marta 1879. godine odobreno je da se pri Zajedničkom ministarstvu financija osnuje zasebno odjeljenje – Odjeljenje za poslove Bosne i Hercegovine – i tako je ostalo sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije u novembru, 1918. godine.

Za ovaj fond nisu rađena informativna sredstva jer su arhivske knjige, pomoću kojih se može doći do traženih podataka, dobro vođene i sačuvane za sve godine. Svi spisi u kojima se govori o atentatu i Prvom svjetskom ratu uredno su klasificirani prema temama i pod-temama. Osim registara, istraživaču dobro pomažu i evidencije na omotima predmeta, tzv. košuljice, jer je na njima za svaki pojedini predmet naveden registraturni broj prethodnog (često i svih prethodnih brojeva) koji se odnose na određenu temu i naredni/sljedeći broj.

Za iznalaženje činjenica o atentatorima i svim osobama koje su vezane za atentat i istragu nakon atentata kao i o ličnostima iz Prvog svjetskog rata, istraživaču će koristiti "Imenici" u kojima su, po abecednom redu prezimena, zavedeni brojevi svih spisa koji se odnose na dotičnu ličnost iz određene godine, ponekad i sa vezom iz prethodne kao i sljedeće godine. I imenici su vođeni posebno za svaku godinu, obično po dva—od A do K i od L do Z.

U prezidijalnoj građi ovog fonda ima više značajnijih podataka o događajima, a zavedeni su isto kao i opći spisi pa je i postupak za pronalaženje isti. Prezidijalna građa je najviše istraživani fond u Arhivu Bosne i Hercegovine jer sadrži "obilje" podataka o svim temama, a spisi koji se odnose na neki događaj ili ličnost veoma često su objedinjeni u predmet, što olakšava istraživanje.⁸

⁸ Fond Zajedničkog ministarstva financija—Odjeljenje za Bosnu i Hercegovine nastao je u Beču. Pošto je to Odjeljenje predstavljalo najviši organ upravne vlasti za Bosnu i Hercegovinu i pošto se njegovi spisi, po sadržaju, odnose isključivo na Bosnu i Hercegovinu, Komisija za likvidaciju Zajedničkog ministarstva financija odlučila je 1919. da se ovaj fond kompletno preda Jugoslaviji, što je 1923. godine potvrđeno i Arhivskim sporazumom, sklopljenim između Kraljevine SHS i Austrije. Fond je 1925. godine legalno prenesen u Beograd, ali se između dva svjetska rata nije koristio za naučne potrebe. U Drugom svjetskom ratu i ovaj je fond odučen u Beč pa ga je Austrija 1947. godine restituisala i od tada je u Arhivu Bosne i Hercegovine.

(Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine, 23)

U sklopu ovog fonda nalazi se i posebna serija spisa – Privatne registrature. tj. Kabinetska pisma. Radi se o pismima, izmijenjenim putem privatne korespondencije visokih funkcionera, B-H odjeljenja i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Pošto su oni u tim pismima iznosili svoja lična gledanja i mišljenja na pojedina pitanja o kojima su često u službenim aktima imali drugačije mišljenje, ova pisma predstavljaju posebnu vrijednost za sagledavanje prave istine vezane za događaje i ličnosti. Tu ima naročito zanimljivih podataka vezanih, između ostalog, i za revolucionarnu omladinu i njena stremljenja, istrage povodom Sarajevskog atentata, izdajničke i đačke procese i popratne pojave koje je izazvao rat.⁹

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1878. - 1918.

Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1879.–1918. ima mnogo veći broj spisa od prethodnog. Dok je u Zajedničkom ministarstvu financija bilo godišnje najviše 15.000 općih spisa, u Zemaljskoj vladi taj broj se penje na nekoliko stotina hiljada općih spisa godišnje

I u ovom fondu spisi i knjige su pisane pretežno njemačkim jezikom i goticom, naročito u prvim godinama. Sve što se rješavalo u Zemaljskoj vladi, slalo se Zajedničkom ministarstvu u Beč, sva naređenja, upute i odobrenja iz Beča su dolazila u Zemaljsku vladu u Sarajevo, tako da se ova dva fonda nadopunjuju. Što nije sačuvano u jednom fondu, može se pronaći u drugom. Zato je potrebno da se pregledaju oba fonda ako se želi doći do potpunih podataka. S obzirom na obimnost grade i vrlo često na nečitkost rukopisa, posao nije ni lak niti se može brzo obaviti, potrebno je duže istraživanje.

U prezidijalnoj građi Zemaljske vlade za istraživanje određenih tema koriste se

⁹ Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine, 44

arhivske knjige–osnovne evidencije samog fonda, registri. Zasebno su vođeni registri za pojedine teme – registri Materije, za svaku godinu i zasebno–imenici. U Materijama za period od 1914. do 1918. godine zavedeni su svi brojevi spisa i predmeta koji se odnose na Sarajevski atentat, istragu i suđenje atentatorima. Međutim, dosta građe je tokom drugog niza godina nestalo, pa se može desiti da se i pored utrošenog vremena na istraživanje po knjigama ne mogu dobiti traženi spisi.

U seriji općih spisa Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu nema podataka o Sarajevskom atentatu, ali ima dosta podataka o popratnim dešavanjima i pojavama koje je izazvao Prvi svjetski rat.¹⁰ Opći spisi sistematizovani su i arhivirani po temama. Za građu iz perioda od 1914. do 1918. godine, koje ima daleko manje u odnosu na prethodne godine, urađeni su sumarno-analitički inventari, pa je pronalaženje određenih činjenica kao i samo istraživanje za korisnike daleko lakše nego istraživanje prezidijalne građe. U toj građi, dakle, nema podataka o Sarajevskom atentatu i političkim zbivanjima koje je on izazvao, ali zato ima dosta spisa o popratnim pojavama koje donosi svaki rat i o bosansko-hercegovačkim ratnim prilikama.

Opća građa, nastala u radu Zemaljske vlade odlagana/arhivirana je po brojevima, svaki broj predstavlja određenu šifru temu, svaka šifra ima svoje podšifre, pa to umnogome olakšava istraživanje. Nakon izbijanja Prvog svjetskog rata, od jula 1914. godine, šifra koja se odnosila na vojsku dobila je nekoliko podšifri, od kojih je najviše predmeta pohranjeno u podšifru koja se odnosi na mobilizaciju. Zasebno, za svaki od šest okruga zavedena su imena i prezimena svih mobiliziranih Bosanaca i Hercegovaca od jula 1914. do novembra 1918. godine. Osim podataka o mobiliziranim pripadnicima austrougarskih vojnih jedinica, u fondu Zemaljske vlade

10 Serija općih spisa Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu smještena je u drugom depou koji nije bio izložen požaru kad je stradala građa u Depou I.

nalaze se i podšifre koje se odnose na dezertere, potražnju nestalih vojnika, te rekviziciju–prisilni otkup hrane za vojnike i konja i volova za vuču.¹¹

Među dokumentima koji se odnose na osnovne i srednje škole ima dosta podataka o njihovim aktivnostima na prikupljanju hrane i odjeće za vojnike. Zemaljska vlada je u svaku školu (osnovnu i srednju) dostavila raspis u kojem se pozivaju učenici i njihovi roditelji da se angažiraju na prikupljanju odjeće i drugih potrepština za vojnike i postradale. Iz dokumenata je vidljivo da su skoro sve škole, prema svojim mogućnostima, učestvovala u tim akcijama. Priređivale su priredbe na kojima su se skupljali dobrovoljni prilozima u novcu, odjeći i hrani kako za vojnike tako i za članove njihovih familija koje su bile u stanju potrebe za tuđom pomoći. Upravitelji osnovnih škola su u godišnjim izvještajima, koje su bili obavezni dostavljati Zemaljskoj vladi u Sarajevo, uredno izvještavali o svojim aktivnostima. U akciju na prikupljanju dobrovoljnih priloga za vojsku i ratne stradalnike uključila se i Narodna osnovna škola u Gračani, o čemu je već objavljen poseban prilog.¹²

U Arhivu su pohranjeni i spisi kulturno-prosvjetnih društava iz kojih saznajemo da su, članice ženskih sekcija kulturno-prosvjetnih društava: “Gajret”, “Prosvjeta” i, posebno “Kola srpskih sestara” bile jako angažovane u tim akcijama: organizirale su pletenje čarapa, džempera i rukavica za vojnike, priređivale priredbe i angažirale se na prikupljanju hrane.

Među spisima odjeljenja za sudstvo Zemaljske vlade ima, također, interesantnih

11 Izbijanjem rata a-u je prešla na ratnu privredu što je podrazumijevalo da troškove rata moraju snositi njeni podanici. Ovo je imalo za posljedicu velike rekvizicije, stanovništvu je oduzimano sve što je trebalo vojsci a najviše stoka za vuču (konji i volovi).

12 M. Kujović: Učenici i nastavnici Narodne osnovne škole u Gračani u akciji prikupljanja dobrovoljnih priloga za vojsku, stradalnike rata i sirotinju ratne 1915. i 1916. godine., *Gračanički glasnik*, X/20, 2005. 144-149

dokumenata koji se odnose na Prvi svjetski rat. Od 1917. godine kotarski sudovi su bili obavezni da oglašavaju imena svih poginulih i nestalih vojnika. Među spisima koji se odnose na sudstvo pohranjeno je dosta takvih spiskova. Sudovi su imali dosta problema oko određivanja lica kojima pripada pravo na pomoć. U tome se posebno isticalo područje Bijeljine, gdje je živjela brojnija romska skupina, u okviru koje se sklopljeni brakovi nisu zvanično registrovali kod matičara.¹³

Među spisima koji se odnose na rad gradske uprave pohranjen je veoma zanimljiv predmet iz 1916. godine koji se odnosi na zabranu upotrebe ćirilice u službenoj korespondenciji. Svi kotarski uredi su bili obavezni da iz svojih općinskih pečata izbrišu naziv grada/kotara napisan ćirilničnim pismom, te da otisak novog pečata bez ćirilice dostave Vladi, dok je službenik u pisarnici sve to "uredno" adaktirao.¹⁴

Zbirka "Pokloni i otkupi"

Zbirka "Pokloni i otkupi" nastala je izdavanjem građe iz raznih fondova u Arhivu Bosne i Hercegovine prilikom njihovog sre-

13 Kako nisu imale zvanične dokumente o vjenčanju, udovice koje su ostale iza poginulih Roma imale su velikih problema oko ostvarivanja prava na pomoć. Ni kod muslimana, u vezi s tim, nije uvijek bilo sve jasno, pošto mnogi šerijatski sudovi nisu uredno vodili evidencije vjenčanih.

14 Kako Arhiv nije radio zbog spomenutih februar-skih događaja (paljevine zgrade Predsjedništva i dijela arhivskih prostora), pisanje ovog priloga nastavila sam po sjećanju i činjenicama koje sam zapamtila radeći svojevrmeno upravo na sređivanju građe arhivskog fonda Zemaljske vlade. Između ostalog, prisjećam se zanimljivog predmeta koji sam pročitala među spisima Disciplinskog suda. Uprava neke škole (ne sjećam se u kojem gradu) je zbog presude Disciplinskog suda Zemaljske vlade jednog profesora morala otpustiti. Dokazano je da je profesor, početkom jula 1914. godine, prolazeći hodnikom škole glasno pjevušio. Na primjedbu kolege—kao može pjevati kad je ubijen prestolonasljednik, profesor je odgovorio da ga baš briga za njima—jer svakako i nije bio njegov vladar. Pjevušenje i takva izjava na pogrešnom mjestu i pred pogrešnom osobom koštalo ga je službe.

đivanja, te poklonima i otkupom od privatnih lica, organizacija i ustanova. Među 1040 inventarnih jedinica iz ove zbirke na sam Sarajevski atentat se odnosilo 36, a na organizaciju "Mlada Bosna" 70.¹⁵

U nastavku, donosimo popis dokumenata i raznog historijskog materijala, prikupljenog iz drugih arhiva i novina, a koji se odnose na Sarajevski atentat i organizaciju "Mlada Bosna". Dokumenti su izdvojeni iz prezidijalnih/povjerljivih spisa fondova Zajedničko ministarstvo financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu i Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, te sudskih dokumenata Okružnog suda u Sarajevu.¹⁶

Optužnica u procesu protiv učesnika u atentatu na austrijskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda, 30. juna 1914. godine, Gavrilo Princip i dr.;

Osuda u stvari Gavrila Principa i dr. (atentat na austrougarskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda, 30. juna 1914. godine, Gavrilo Princip i dr.;

Originalan (na njemačkom jeziku) program boravka austrougarskog nadvojvode u Sarajevu 28. juna 1914. godine;

*Dnevnik iz internacije u Aradu (1914-1918) Damjana Đurice;*¹⁷

*Autentični podaci o umrlim u Aradu u vremenu od 1915. do 1918. godine;*¹⁸

15 Vatra i voda su dva najveća neprijatelja za arhivsku građu. Zbirka "Otkupi i pokloni" je posjedovala 636 inventarskih jedinica—dokumenata iz osmanskog perioda—ali su oni, nažalost, 7. februara u požaru trajno izgubljeni. Potpuno su izgorjele kutije u kojima su bili dokumenti inventarisani od 1 do 740, što znači da su trajno nestala *Acta Turcaru.*, jer su u izgorjenim kutijama bili brojevi od 1 do 636, dok su oni predmeti koji se odnose na Sarajevski atentat i organizaciju "Mlada Bosna" ostali, ali sada ne znamo u kakvom su stanju, jer su dokumenti stradali i od vode kojom je gašena vatra.

16 Zbirka pokloni i otkupi—Popis, signature od 690 do 816

17 ABH, ZPO Inv. br. 723 Ovo je bio originalni dnevnik pisan grafitnom olovkom u školskoj svesci u kojem je Damjan opisao i raspored logora kao i režim logorskog života u Aradu. To je bio najveći logor u Mađarskoj za internirane Srbe iz Bosne i Hrvatske.

18 Podatke je prikupljao Vojislav Bogičević, direktor

Podaci o zlodjelima austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini od 1914. do 1918.;¹⁹

Proglas mitropolita zvorničko-tuzlanskog, Ilariona Ruvarca od 31. jula 1914. godine za prijavu dobrovoljnih bolničara u austrijsku vojsku;

Proglas mitropolita zvorničko-tuzlanskog, Ilariona Ruvarca povodom objave prijekog suda 1914. godine;

Proglas mitropolita zvorničko-tuzlanskog, Ilariona Ruvarca da se crkve čuvaju od skrivanja oružja, Tuzla 16. juli 1914. godine;

Gradsko poglavarstvo u Tuzli, proglas povodom Sarajevskog atentata, 1. juli 1914. godine;

Gradsko poglavarstvo u Tuzli, proglas povodom ratnog zajma, 1914. godina;

Gradsko poglavarstvo u Tuzli, proglas povodom tobožnje opasnosti za Tuzlu, 1914. godine;

Ovjereni prepisi materijala sa istrage protiv Gavrila Principa i drugova u optužbi Sarajevski atentat 1914. godine—prepisano sa izvornih dokumenata Državnog arhiva u Beogradu;

Dva pisma Vladimira Gačinovića, upućena iz inostranstva u Bileću Rosi Merčep, oktobar i novembar 1914. godine;

Originalno pismo supruge Veljka Čubrilovića, učesnika u Sarajevskom atentatu, pisano Veljku 11. X 1914. godine;

Ispisi iz strane literature o Sarajevskom atentatu 1914. godine. Ispisano iz biblioteke bivše Gradske opštine u Sarajevu 1938. godine;

Izvjestaj koji se odnosi na proces protiv učesnika u Sarajevskom atentatu na austrougarskog prijestolonasljednika Franca Ferdinanda 28. juna 1914. godine. Sastoji se od 5 kraćih elaborata koji sadrže preslušavanje svjedoka, razne izjave osuđenog Principa i dr. Izjave branitelja atentatora, pisanje štampe u Srbiji o atentatu i osuda atentatora. Izvjestaj je vjerovatno bio namijenjen za štampu, pisan

je na mašini, na njemačkom jeziku i sadrži 21 list;

Optužnica, osuda i stenogramske bilješke sa procesa povodom Sarajevskog atentata;

Razni historijski arhivski materijal koji se odnosi na Sarajevski atentat 1914. godine: Osuda Gavrila Principa i dr. sa nekim zabilješkama Pfeffera, istražnog sudije sa procesa: "Aleksandar, kralj Jugoslavije, sukrivac u Sarajevskom atentatu", članak Pfefferov, istražnog sudije sa procesa (objavljen u novinama "Hrvatski narod", Zagreb 28. VI 1941.); Pismo Dušana Tvrdovskog istražnom sudiji Pfefferu od 18. novembra 1926. godine; Revers Dušana Tvrdovskog na primljene spise od Pfeffera, istražnog sudije sa procesa, iz 1923. godine; Pfefferov rukopis koji se odnosi na tajne dačke organizacije 1910. – 1914. godine; Prepisi saslušanja sarajevskih atentatora pred istražnim sudijom Pfefferom, i to: Vase Čubrilovića (16 strana), Lazara Đukića (10 strana), Branka Zorića (6), Neđe Kerovića (12), Cvijana Stjepanovića (15), Mitra Kerovića (10); Dio L. Pfefferovog dnevnika od 28. VI 1914. godine; "Passierschein" (dozvola) L. Pfefferu, istražnom sudiji za ulazak u Konak u junu 1914. godine; Leo Pfeffer: Kritika na moju knjigu "Istraga u Sarajevskom atentatu"; Leo Pfeffer – Pfaros, Der Proces gegen die Attentäter von Sarajevo, Berlin 1918, prevod Pfefferov; Potvrda Zemaljske vlade od 1. maja 1915. godine o prijemu projektila izvađenih iz tijela nadvojvode i njegove supruge Sofije Hohenberg; "Moj život" rukopis Lea Pfeffera (autobiografija); "Podmetanje", odgovor Pfefferov na kritiku njegove knjige, rukopis;

Prepisi (ovjereni) dva pisama Vladimira Gačinovića iz Švajcarske (Ženeva) prof. Mirku Damjanoviću;

Prepis uspomena dr Danila Dimovića: Posljednja večera Franje Ferdinanda na Ilidži 1914.;

Originalni program kojim se u radu služila "Mlada Bosna": "Prva redakcija Opšteg programa za omladinski klub "Narodno ujedinenje";

Državnog arhiva od 1950. do 1959. godine.

¹⁹ Podatke je sabrao Vojislav Bogičević.

Prepisi izvještaja o istrazi u Sarajevskom atentatu generala Potjoreka iz 1914. godine;

Prepis izvornog istražnog materijala protiv Gavrila Principa i drugih;

Ispisi iz bečkih arhiva o organizaciji "Ujedinjenje ili smrt";

Ispisi iz bečkih diplomatskih dokumenata koji se odnose na Sarajevski atentat;

Ispisi iz inostrane literature o Sarajevskom atentatu:

U Arhivu je postojala još jedna zbirka u koju su izdvajani značajniji dokumenti i formirane tematske cjeline. Stenogrami sa suđenja atentatorima bili su u grupi IV. Poslije završenog suđenja u jednom danu i dešifrovanja stenograma zapisnika sastavljeni su kod Zemaljske vlade izvještaji o toku suđenja koji su telegrafski slati Zajedničkom ministarstvu financija u Beč. Ti izvještaji provedeni su u Präsidijalnom djelovodniku Zajedničkog ministarstva financija pod br. 1655-1734/1914. odakle su izdvojeni i ostavljeni u zbirku Varia IV-15-1) Tu su se nalazili svi izvještaji, izuzev drugog, koji sadrži prvi dio saslušanja Gavrila Principa. Stenograme je priredio Vojislav Bogičević i u izdanju Državnog arhiva NR BiH objavio pod naslovom: *Sarajevski atentat – izvorne stenogramske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914. godine.*

U opsežnom Uvodu knjige *Sarajevski atentat* Bogičević je objasnio ko je vodio stenograme sa rasprave, te gdje su sve objavljeni, odnosno kako su objavljivani sa određenim tendencijama. On ističe da je suđenju mogao prisustvovati vrlo mali broj privatnih lica i to sa posebnim ulaznicama iako je za suđenje vladalo veliko interesiranje kako u zemlji tako i van granica Austro-Ugarske monarhije. Iz uvodnog izlaganja saznajemo da je od 12. pa do 23. oktobra 1914. godine pred Okružnim sudom u Sarajevu vođena glavna rasprava protiv 25 optuženih lica – da su sudjelovali ili pomagali u izvođenju atentata 28. juna 1914. godine na austrougarskog presto-

lonasljednika Franju Ferdinanda. Rasprava je održana u jednoj dvorani garnizonskog sarajevskog suda pod predsjedanjem sudskog nadsavjetnika Luidi Kurinaldija. "Gdje se danas nalaze službeni tekstovi sa kojih je priređen prevod što ga objavljuje Državni arhiv, nije se dalo ustanoviti. Izvoran prepis sa službenih tekstova čuva se u Državnoj arhivi NR Srbije u Beogradu, sa kojih je učinjen, komisij-ski spravnjen i zvanično ovjeren naš prepis. Moglo bi se pretpostavljati da su službeni tekstovi odneseni za vrijeme Drugog svjetskog rata u Njemačku ili Austriju."²⁰ Ova je pretpostavka nekadašnjeg direktora Državnog Arhiva bila tačna, jer je Arhiv Bosne i Hercegovine osamdesetih godina dobio iz Državnog Arhiva u Beču mikrofilmove svih originalnih dokumenata sa sarajevskog procesa.²¹

Spisi Okružnog suda Banja Luka – "Veleizdajnički proces"

Politički procesi koji su počeli protiv Srba već 1909. godine nastavljeni su u ratnim godinama i rezultirali stotinama osuđenih na zatvorske kazne. U aprilu 1916. godine, nakon dugog suđenja u Banjoj Luci, 16 Srba osuđeno je na smrt. Njihovu kazna je u martu 1917. godine preinačio car Karlo I, koji je krunisan nakon smrti Franje Josifa 1916. godine. U banjalučkom procesu, poznatom kao proces Velikosrbima iz 1915. godine trebalo je pokazati da je Srbija glavni krivac za Prvi svjetski rat dok brojni domaći i svjetski historičari tvrde da su za izbijanje rata glavni krivci Austro-Ugarska i Njemačka, jer je trebalo

²⁰ *Sarajevski atentat..* str. 3

²¹ U prostoriji koja je bila zahvaćena plamenom nalazili su se mikrofilmovi građe iz Državnog arhiva u Beču koja se odnosila na sarajevski proces i suđenje učesnicima u atentatu kao i podatke o Principu za vrijeme tamnovanja. Od osam počinitelja, njih sedmorica su bili bosanski Srbi, dok je osmi bio Bošnjak. Svih osam je uhapšeno. Atentator Gavrilo Princip je umro od tuberkuloze u habzburškom zatvoru u Teresienstatdu 1918. godine.

zauzeti prostore evropske Turske (Drang nah Osten) a atentat je bio samo povod.

U Arhivu Bosne i Hercegovine nalazi se kompletna dokumentacija Okružnog suda Banjaluka koja se odnosi na suđenje optuženim Srbima 1915. godine.

Osim originalne dokumentacije Okružnog suda Banja Luka na Veleizdajnički proces se odnosi i nekoliko predmeta iz Zbirke poklona i otkupa:

*Originalni izvještaj akademika Jovana Žujevića o njegovoj akciji na spašavanju na smrt osuđenih u veleizdajničkom procesu 1915. godine Vasilja Grđića i drugova;*²²

*Dnevnik Jove Popovića iz Kaznionice u Zenici u vremenu 1914. – 1918. – neobjavljen rukopis kucano na pisačkoj mašini*²³ i

*Originalni dnevnik Svetozara Zrnića sa glavne rasprave u Banjoj Luci u veleizdajničkom procesu Vasilja Grđića i dr. 1915. godine.*²⁴

Dokumentacija sa suđenja Srbima u Banjoj Luci je obimna, a nije sređena ni arhiv-

ski obrađena, pa je svako istraživanje na ovoj građi veoma zahtjevno.

Izvori i Literatura

1. Arhivski fondovi:
2. Zajedničko ministarstvo financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu 1878-1918
3. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1978-1918
4. Zbirke:
5. Zbirka otkupa i poklonba
6. Sudski procesi
7. Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987
8. Sarajevski atentat- izvorne stenografske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914. godine, priredio Vojislav Bogičević, Izdanje Državnog arhiva NR BiH, Sarajevo 1954.
9. Mina Kujović: Učenici i nastavnici Narodne osnovne škole u Gračanici u akciji prikupljanja dobrovoljnih priloga za vojsku, stradalnike rata i sirotinju ratne 1915. i 1916. godine, *Gračanički glasnik*, X/20, 2005. 144-149

22 ABH, ZPO inv. broj. 724

23 ABH, ZPO inv. broj. 726

24 ABH, ZPO inv. broj. 727